

Farmerek, populisták, magyarok

Mindenki ismeri a Csárdáskirálynő bágyatag sorait – *Túl az Óperencián, boldogok leszünk!* Évtizedek múltán, amikor az operett már közel sem volt olyan népszerű, a Beatrice koncerteken a közönség és a mondanivaló újra megtalálta egymást. Ebben a pár sorban tehát nemcsak annak a sok százezer magyarnak a sorsa dereng fel, akik a huszadik század elején egy óceánjáró korlátjának támaszkodva kémlelték az újvilág partjait, de a szocializmus mindennapjainak szürke valósága is. Amerikásnak lenni azonban nem csak magyar sors. Egyike azoknak a huszadik századi társadalmi tapasztalatoknak, amit a közép-európaiak közösen voltak kénytelenek átélni. S bár nem ismerem a szlovák vagy a lengyel kivándorlásfolklórt, biztos vagyok benne, hogy legalább olyan gazdag és rendszereken átívelő, mint a miénk. Annak kell lennie, hiszen több millióan hagyták el családjukat és hazájukat, hogy jobb életre leljenek a nagy víz túlsó oldalán. Ezt az elképesztő népvándorlást azonban átszövi egy különös talány. Jelesül az, hogy nemcsak ők, de még mi, ma élők sem tudjuk pontosan, hogy eleink végül is milyen országba érkeztek meg.

Ennek magyarázatul elég csak a földgömbre tekintenünk. Miközben a környező népekről szerzett benyomásainkat a külföldi munkavégzés, a nyári kiruccanások és a történelemtények formálják elsősorban, addig az USA-ról és annak társadalmáról vallott felfogásunkat a földrajz hatalma szűri meg. A roppant távolság okán a kevésbé személyes tapasztalatszerzésekre tevődik át, így talán nem túlzás azt állítani, hogy az Amerikáról alkotott képünket legmélyebben a filmes hatások befolyásolják. A kultúrát alapjaiban forradalmasító moziverzum az Egyesült Államokban nőtt nagyra, önkéntelenül is magán hordozva szülőföldje gondolkodásmódját. Ugyanakkor az amerikai mozi már egy iparosodott, városi civilizációról tudósít a számunkra, és a midwesti kukoricatáblák maximum csak másodlagos színesítő elemekként tűnnek fel a filmvásznakon. Magyarán, az amerikai filmek alapján könnyen tűnhet úgy, hogy történelem, politika, művészet – tehát minden, ami *fontos* – a városok dolga, s nem a vidéké. Az a Dallas filmsorozat, ami egy teljes generáció Amerikaképét határozta meg az internet és a sokcsatornás tévé előtti világban, ennek a gondolatnak a sűrített esszenciája: a texasi Ewing-ok hiába éltek egy várostól távoli ranchen, az intrikák színterei mégis a sokemeletes felhőkarcolók és a pénzt hajszoló nagyvárosok. Létezett azonban egy másik Amerika is. Egy gyártósor előtti, ekhós szekeres, földfoglaló, vidéki Amerika. S bár a westernfilmek révén van ugyan némi elképzelésünk a metropoliszok előtti világról, azok a vadnyugatiságnak csak egy kiragadott – igaz, nem lényegtelen – oldalát mutatják be. A frontier teljes meghódítása hiába tartott el egészen 1912-ig, ennek az évszázadokon át húzódó folyamatnak a vidéki aspektusaival alig foglalkozott a magyar történettudomány.

Erről az itthon kevésbé ismert Amerikáról mesél nekünk Paár Ádám történész-politológus, a Méltányosság Politikaelemző Intézet kutatója. Fiatal szerzőként már több tanulmányt is jegyzett, nem csupán az amerikai múlt és közélet témakörében, de a magyar népi mozgalom és a populizmushoz valamilyen módon kötődő gondolkodók (pl. Jászi Oszkár) kapcsán is. Ugy tűnik, a szerző korábbi (látszólag egymástól távol eső) kutatásai most értek egybe, amellyel nem kizárólag a történettudomány, de a politológia számára is úttörő szolgálatot tett. A dolgozat ugyanis egyszerre tesz kísérletet úgy általában a populizmus és annak amerikai változatának monografikus bemutatására. S bár a szerző gyakorta csapong a földrészek és kultúrák között, szó sincs arról, hogy elbeszélése követhetetlen lenne.

Az első fejezetblokk a szöveg többi részétől függetlenül is megállja a helyét; egy fontos, de nem nélkülözhetetlen bevezető az amerikai farmermozgalmak és a vele rokon magyarországi hagyományok tárgyalása előtt. Az elméleti-historiográfiai expozé után azonban egy rendkívül sokszínű történet bontakozik ki előttünk, amely az olvasót egyszerre hozza képbe a bevándorlás, a rabszolgaság, a polgárháború, a városiasodás és a 19–20. századi politikatörténet főbb kérdéseivel. Az utolsó nagyobb fejezetben pedig a magyar vonatkozások kerülnek terítékre, Károlyi Sándor szövetkezeti mozgalmától egészen a Magyar Demokrata Fórumig. Bár Jászi Oszkár eszmetörténeti hagyatékának népies olvasata a szerző bátor állásfoglalását tükrözi – aminek van némi pikantériája a trianoni centenáriumi évében –, a tanulmány mégis az amerikai farmermozgalmak szempontjából a leginkább újszerű. A főszöveg végén található (nép)párttörténeti melléklet pedig már csak azért is hasznos, mert azt is megtudhatjuk, hogy a máig működő Antialkoholista Párt (Prohibition Party) 1869-ben alakult meg.

Paár Ádám tézise tulajdonképpen arra épül, hogy az 1875-ben zászlót bontó Farmerszövetség (Farmers' Alliance) és az 1892-ben színre lépő Néppárt (People's Party) az amerikai közéletben meggyökeresedni nem tudó szociáldemokrata mozgalom helyi variánsa volt. Igaz, hogy nem tudták a republikánus–demokrata felosztást egy háromszereplős játszmvá bővíteni, a Néppárt mégis fontos eredményeket ért el. A feketék és a nők egyenjogúsításának folyamatát a néppárti elszántság lendítette előre, ahogy élen jártak a trösztök és a (déli) oligarchák elleni harcban is. Követeléseik felismerhető módon befolyásolták a későbbi New Deal szociálpolitikai rendelkezéseit, és még a múlt század második felében is viszonyítási pontként szolgáltak a hivatalban lévő amerikai elnökök számára. Identitárius szöcséplés helyett gyakorlati ismeretekkel segítettek a „mélység népén”, és ami talán a legfontosabb: „*a farmermozgalmak párhuzamos társadalmi, gazdasági intézményeket (szövetkezetek, iskolák) alapítottak, és példát mutattak arra, hogy lehetséges egy alternatív gazdasági modell a laissez faire kapitalizmus körülményei között.*” (35.) Bár a mozgalomban ugyanúgy jelen volt a jobb- és a baloldali szélsőség csirája is, hagyatéka mégsem ezért emlékezésre méltó. A Ku Klux Klan-tagok és a rendíthetetlen polgárjogi harcok közötti, néhol követhetetlennek tűnő összefonódásokat a szerző ügyes vonalvezetéssel teszi érthetővé, egy harmadik utas Amerika képét felvillantva ezzel.

Paár elemzését nem csupán a 19. század közepén meggyökeresedett dichotóm pártrendszerrel, de az európai hagyományokkal szembeni összevetések teszik igazán értékesé. Így magyarázatot kaphatunk arra a jelenségre is, hogy az Egyesült Államokban miért nem erősödtek meg igazán a populizmus fasiszta és kommunista jellegű változatai. A politikai messianizmus hiányára Paár egy rövid, de annál logikusabb választ ad, ami a dolgozat olvasásakor egy végig észben tartandó vezérgondolatként is értelmezhető. S itt különösen szemléletes a terrorizmusba hajló narodnyik mozgalommal történő összehasonlítás: „*Persze utóbbiak eleve egy (nem a mai értelemben vett) demokráciában éltek, így az ellenség – ellentétben az orosz példával – nem a politikai hatalom volt, hanem a pénz hatalom.*” (174.) Természetes ugyan, hogy a két szféra között Amerikában is erős volt az átfedés, mindez mégsem veszélyeztette az államot és az alkotmányt, amiben minden bizonnyal a rendkívül sok véraldozatot követelő polgárháború (generációkon átívelő) emlékezetének is nagy szerepe lehetett. Erre vonatkozólag beszédes adalékul szolgál Quentin Tarantino *Aljas nyolcas*-ának zárójelenete. A nem sokkal a polgárháború után játszódó film végén a fekete unionista veterán, az erősen rasszista serif és egy közönséges bűnöző egymást kijátszva igyekeznek szorult helyzetükből lehetőleg élve kikerülni. Azonban a serif még akkor sem hajlandó az útonállóval szövetkezni, ha ezzel a saját életét is kockára teszi. Ehelyett inkább a fekete tiszt oldalára áll, mert

felfogása szerint a bizalom egyéni érdekeken túlmutató erkölcsökön alapszik, s erre egy esküt és törvényt nem ismerő bűnöző esetében nincs semmi garancia. Tulajdonképpen a sokat vitatott Francis Fukuyama is ezeket kérdéseket feszegette a Bizalom című, magyarul is megjelent dolgozatában.

Paár Ádám tanulmányának nagy erénye, hogy nem pusztán a farmermozgalom történetébe enged betekintést, de az „amerikaiság” eszményeit is boncolgatja egyúttal. Az amerikai identitás meghatározását a 19. század második felétől egyre fokozódó bevándorlás indokolta. Ekkor úgy tűnt, hogy a „(vad)nyugati kalandban résztvevő bevándorló telepese képviselte az igazi amerikaiságot”, és a század második felében megjelenő új néptömegek egy másfajta, közegidegen minőséget hoztak magukkal az öreg kontinensről. A statisztikai adatok alapján joggal beszélhetünk bevándorlási lázról: 1880 előtt átlagosan 250 ezer, a századfordulóig félmillió, majd az első világháború kezdetéig majdnem egymillió ember érkezett minden évben. (58.) Ennek fényében aligha csodálkozhatunk a nativista tendenciák felerősödésén. Ez a bevándorlásellenes attitűd a közügyek iránt érdeklődő, politikailag aktív, középosztálybeli, protestáns jenkit féltette a tőkésék és az oligarchák hatalmát könnyebben elfogadó, katolikus, paraszti származású bevándorlókkal szemben. Ahogy azt a szerző több alkalommal is kihangsúlyozta, „*az amerikai farmer nem paraszt volt, hanem kistulajdonos, aki nem érezte zsigereiben a tengerentúli őseit sújtó robotot, a tizedet, a derest és a poroszlók erőszakos módszereit.*” (98.) A kisbirtokos, piacra termelő farmer társadalmi-gazdasági lehetőségei lényegesen jobbak voltak, mint az európai, főként a kelet-európai parasztságé. Miközben a földjét művelte, kereskedőként, tanítóként vagy köztisztviselőként is dolgozhatott, így nem véletlen az sem, hogy a farmermozgalmak vezetői is a föld közvetlen közeléből emelkedtek föl a politikai küzdőtérbe. Az agrárpopulista program kidolgozója, Ignatius Donnelly szépírással és műfordítással is foglalkozott, Thorstein Veblen pedig szociológusként vált ismertté. Ám azt kevesen tudják, hogy ők is farmercsaládok gyermekei voltak és életük java részében maguk is földet műveltek. (110.) Éppígy meglepő tendenciákat tükröz a jogaikért küzdő amerikai nők tömeges csatlakozása egy tisztán agrárius természetű mozgalomhoz; az 1877 és 1890 közötti időszakban a Farmerszövetség tábora több mint 250 ezer nővel gyarapodott. Közülük minden bizonnyal egy kansasi pedagógus-szűfrazsett, a karizmatikus Mary Elisabeth Lease vált a leghíresebbé. Akárcsak az ő esetében, a mozgalom többi vezetőjét is a földközelség és a hivatalviselés kettőssége tette a választók szemében hitelessé, illetve alkalmassá az elegendő mennyiségű társadalmi „valóságismeret” megszerzésére. (113–115.) Paár azonban jó érzékkel mutat rá a függetlenség árnyoldalaira is. Külön-külön az „*állam által magára hagyott*” (értsd: független) farmerek alulmaradtak a terményt szállító vasúttársaságokkal és a feldolgozóiparral szembeni árharcban, s végül éppen ez a kiszolgáltatottság motiválta a populisták érdekvédelmi küzdelmeit is. Lényeges azonban, hogy a farmerek és a spekulánsok is egyazon intézkedésnek köszönhetően erősödtek meg; a Homestead Act 1862-ben kedvezményes körülmények között biztosított földet a vállalkozó kedvűek számára, legyen az földműves vagy befektető. A figyelmét párhuzamosan az óceán mindkét oldalán rajta tartó szerző találó összehasonlítás mentén tette beszédessé a magyar paraszt és az amerikai farmer lehetőségei közti különbséget: „*a tengerentúlon a föld olcsó és a munkaerő drága volt, míg Magyarországon – a földszűkösség és az agráriumban a munkaerő-túlkinálat miatt – éppen a fordítottja érvényesült.*” (180.)

Paár olvasottsága lehengető, de ami a legfontosabb: kordában tartott és organikus. Mert sok olyan tudóst ismerünk, aki ugyan olvasott, mégis (vagy épp ezért) nehezen olvasható. Paár Ádám nem ilyen. Eszébe sem jut, hogy a tájékozottsága mögé rejtőzön, ezért abszolút egyetérthetünk Zsolt Péterrel abban, hogy „*végig hallani a saját*

hangját, s ilyesmire ekkora szakirodalom idézésével már csak a kiforrott szerzők képesek.”³⁰ A néhol kissé darabossá váló szövegben különböző filmes és szépirodalmi utalások is gyakorta felbukkannak. Ezekből jól látszik, hogy a szerző jártas mind az amerikai, mind az európai kultúra világában. Bár elsősre különösnek tűnhet, hogy az utópisztikus regények iránti vonzalma éppen egy (agrár)populista tematikájú dolgozattól derül ki, a könyv utolsó fejezete kellőképpen megvilágítja a műfaj reprezentatív vonásait. Az ilyesfajta kitérők egyébként sem csak szövegdiszítő kellékek, funkcionális szerepük is van. Talán a szerző is érezte, hogy a probléma átélhetősége, jobb megragadása érdekében kikerülhetetlen a klasszikus történettudomány eszköztárán kívülről is válogatni. Ezért az írás nyelvezete több esetben is plasztikussá válik, leginkább a modernizációkritikus és az agrárpopulizmussal is kapcsolatba hozható filozófiai, művészeti és politikai iskolák ismertetésekor. Ehelyütt felszabadult otthonossággal foglalta össze az Oroszországtól a német nyelvterületekig felbukkant jelentősebb romantikus-szecessziós áramlatokat. Örömteli módon az itthon kevésbé ismert preraffaeliták (John Ruskin, William Morris, Dante Gabriel Rossetti stb.) esztétizáló utópiáiról sem feledkezett el. Az ipari szabványosítás és a „big business” túlhatalmával szemben ez a kis festőkből és költőkből álló csoport a kézművesség üdvöztető hirtette. Az *Arts and Crafts* mozgalom búvópatakszerű hagyományja az angolszász világban a huszadik század közepéig fennmaradt, bár az avantgárd megjelenésével folyamatos visszavonulásra kényszerült. Egyik utolsó képviselőjeként Lewis Mumford maga is az amerikai populizmusból (pl. Thorstein Veblen) merítkezett, ahogy Waldo Emersont és a Walden tó-parti remetét, Henry David Thoreaut is mesterének tekintette. Hatásuk nem csak Nyugaton volt jelentős; az építész-író Kós Károly is a preraffaelitákat méltatva kereste az autonóm erdélyi kifejezőmód lehetőségeit.

Paár azonban némiképp túlvállalta magát. A deklaráltan ismertetésszerű szándékkal íródott dolgozat érzésem szerint önálló életre kelt és olyan tartalmakkal is bővílni hagyta magát, amelyek nélkül a kötet inkább több lett volna, mint kevesebb. Miközben a munka lényegi részében az amerikai farmermozgalmakról van szó, addig a cím egy ennél jóval tágabb kontextust feltételez. Paár Ádám ugyanis egyszerre akarta a korokon és földrészekben átívelő populizmusok szemantikai vitáit áttekinteni és egy konkrét populista jelenséget bemutatni. Olvasottságának hála a kísérlet végül is nem vallott kudarcot, de a szöveg kohéziója több helyen is erőltetettnek tűnik. A volkisch mozgalom, a narodnyikok, Donald Trump és Jászi Oszkár ugyan érthető módon jelennek meg ugyanabban a szöveggörnyezetben, mint különálló jelenségek mégis csak egy vékony (ráadásul erősen retrospektív módon meghatározott) határterületen találkoznak egymással. Ezért az lehet a benyomásunk, mintha a szerző egyik kezével politológusként, a másikkal pedig történészként nyúlt volna a témához. Mielőtt igazságtalanul ítélnék e nagyívű munka fölött, újra ki kell hangsúlyoznunk, hogy az amerikai farmermozgalmak magyarországi irodalma kifejezetten szegényes, ezért az ilyen úttörő szándékú összefoglalókat a magyar párhuzamok mindig befogadhatóbbá, történetileg könnyebben elhelyezhetővé teszik. Az írás rendkívüli sokszínűsége miatt azonban aligha kétséges, hogy egy valóban hiánypótló munkáról van szó, amit nem csak az Egyesült Államok története iránt érdeklődő olvasóközönség forgathat nagy haszonnal.

(Paár Ádám: *A populisták (h)ősei. Az észak-amerikai populista mozgalom (1891–1908) rövid története, valamint eszmei rokon mozgalmi Magyarországon. Szombathely, 2020, Magyar Nyugat Könyvkiadó, 316 p.*)

* Zsolt Péter: Volt egyszer egy populista párt. Kommentár, 2020/3. 164.